

UDK 272-732.2"1"

Primljeno: 10. 2. 2014.

Prihvaćeno: 10. 12. 2014.

Prethodno priopćenje

RAZVOJ SVIJEŠTI PAPINSKOG PRIMATA II. POVIJESNO-TEOLOŠKI POGLED NA DRUGO TISUĆLJEĆE

Niko IKIĆ

Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BIH – 71 000 Sarajevo
niko.ikic@bih.net.ba

Sažetak

Svijest papinskog primata na kraju prvog tisućljeća dosegla je zavidnu visinu, s time da je u prvoj polovici drugog tisućljeća doživljavala svoj vrhunac a pri kraju tisućljeća svoju dogmatsku promulgaciju. U svojem razvoju preko određene prednosti i pasivna duhovnog prvenstva primat se razvio do aktivnoga juridičkog i univerzalnog značaja za univerzalnu Crkvu po shvaćanju univerzalne ekleziologije. Svijest primata je od vizije *vicarius Petri* dosegla poziciju *vicarius Christi* s tumačenjem izravne i neograničene vlasti koju mora prihvatiti svaki koji se želi spasiti. Takva svijest papinskog primata brzo je došla u neizbježan sukob s ondašnjim carskim autoritetima. Formalno se priznavalo dva autoriteta u slici dvaju mačeva s obrazloženjem da su oba u Crkvi, tj. onaj duhovni (*sacerdotium*) za Crkvu a onaj vremeniti (*imperium*) od Crkve. Jednako je bila snažna i slika o dvama svjetlima poput Sunca i Mjeseca na istome nebu. Kao što Mjesec dobiva svoju svjetlost od Sunca, tako i kraljevska vlast dobiva svoj sjaj od papinskog ugleda. Jednostavno se obrazlagalo da vremenita vlast mora biti podložna duhovnoj, jer duhovno nadilazi vremenito.

Takva svijest primata u drugom je tisućljeću imala i svoj križni put. Avignonsko sužanjestvo, razdoblje protupapa, pokret koncilijarizma i galikanizma i sl. zamračuju sjaj papinskog primata. Određenu saborsku potvrdu *suprema potestas* primat postiže na koncilima u Firenci i Tridentu, krunjenje doživljava na Prvome vatikanskom, a teološko oživljavanje i revalorizaciju na Drugome vatikanskom koncilu.

Ključne riječi: papinstvo, primat, nezabludivost, koncilijarizam, galikanizam.

Uvod

Pojam *autoriteta* uvijek je bio diskutabilna stvarnost. Moderni ga čovjek nerado prihvaća, budući da ga previše povezuje s velikom moću a premalo s atraktivnom slobodom. Složena riječ *auctoritas* dolazi iz rimske kulture i pravnog ozračja te izvorno ima mnogostruka značenja: ponajprije znači *savjet, nagovor, preporuku, privolu, ugled, uzor*, nadalje *izvor, jamstvo, potvrdu, vjerodostojnost, važnost*, potom također *volju, odluku, nalog, zapovijed*, te na kraju *ugled, dostojanstvo, znamenitost i vrijednost*.¹ U rimskoj pravnoj kulturi pojam je prvenstveno značio jamstvo za posao i odgovornost za malodobnika ili šticećenika. Uz autoritet su vezane temeljne zadaće od kojih je prva zastupnička, druga koordinirajuća u odnosu na cilj, a treća stvarajuća u odnosu na osiguranje zajedničkog reda. Autoritet svoje uporište ima u božanskom autoritetu.²

Ovdje se primarno govori o papinskom autoritetu i razvoju svijesti njegova primata u drugom tisućljeću iz povijesno-teološke perspektive.

1. Vrhunac primata u prenatlašenom juridizmu

Natruhe i krize iz prvog tisućljeća u zapadnom kršćanstvu vpile su za reformom koju je trebalo provoditi početkom drugog tisućljeća. Istodobno dok se Rim mučio oko moralnoga jedinstva Zapada, od njega se postupno crkveno udaljavao kršćanski Istok. Nove prilike i neprilike istodobno su utjecale da se na Zapadu počne puno snažnije isticati papinsku ulogu na sveopćoj razini. Tako npr. dekret Rimske sinode iz 1059. godine pod nazivom *In nomine Domini* određuje da rimskog biskupa od sada biraju kardinali a ne rimski klerici, kako bi se više istaknula njegova univerzalnost u okviru univerzalne ekleziologije. Time je pojam jedinstva postajao sve više shvaćan kao suglasnost s Rimskom crkvom, a *Ecclesia universalis* bivala je sve više svođena na *Ecclesia Romana*. Punnina općenitoga izražavala se kroz pojedinačno s obrazloženjem da dijelovi imaju svoj smisao i svrhu od cjeline. Time je jedinstvo kao pojam dobivalo na institucionalnom, a gubilo na teološkom polju.³

Njemački isusovac Klaus Schatz ističe da je rimski prvosvećenik do tada uživao pod određenim aspektima stvarno prvenstvo, kao npr. s obzirom na

¹ Usp. Milan ŽEPIĆ, *Rječnik latinskoga i hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1941., 44.

² Usp. Waldemar MOLINSKI, *Autorität*, u: Karl RAHNER (ur.), *Sacramentum mundi. Theologisches Lexikon für die Praxis*, I, Freiburg – Basel – Wien, 1967., 446–458.

³ Usp. Giuseppe ALBERIGO, *Römische Kirche und Papsttum im Dienst der Einheit der Kirche*, u: Joseph RATZINGER (ur.), *Dienst an der Einheit. Zum Wesen und Auftrag des Petrusamts*, Düsseldorf, 1978., 47–50.

čistoću vjere, jedinstvo, norme vjere, kriterij tradicije i sl. Ipak, Schatz naglašava da je u prvom tisućljeću papa dokazivao svoje prvenstvo više *reagirajući* a manje *agirajući*, te da je do tada njegovo prvenstvo bilo više *pasivno*. Od XI. do XV. stoljeća pozicija se stvarno i bitno promijenila. Tada rimski prvosvećenik postaje prihvaćeno središte akcije i crkvenog života, glava Crkve, centar kršćanstva i svijeta. Ako je papa *glava Crkve*, onda je Crkva *mater omnium ecclesiarum*, izvor i začetak (*fons et origo*), vrhunac i temelj (*vertex et fundamentum*) vjerskog života. Schatz se oslanja na dokument *Dictatus papae* Grgura VII. iz 1075. godine koji je više nalikovao radnome materijalu negoli razrađenom dokumentu, zbog čega se dijametralno različito tumačio. Ipak, njegovu autentičnost nitko nije osporavao. Iz tog dokumenta izdvajamo neke aspekte primata od kojih su pojedini poznati od prije, ali se ovdje iznose s višom sviješću i snažnijim uvjerenjem u univerzalnu moć. U njemu se drugim patrijarsima osporava naziv *ekumenski*. Ondje se ističe da samo rimski biskup s pravom nosi titulu *sveopći (ekumenski)*,⁴ da jedino on može postavljati i smjenjivati biskupe, da njegov predstavnik na saborima ima prvenstvo pred drugim biskupima iako je nižeg reda itd. Nadalje, kaže se da papa jedini mijenja zakone, da bez suglasnosti sinode uspostavlja ili dokida biskupije, da premješta biskupe, da po volji može rediti klerike iz bilo koje biskupije, da samo on nosi kraljevsko znamenje, da smjenjuje kraljeve i da bi mogao zahtijevati da mu kneževi ljube nožni prst, da proglašava sabore općima i da se njegovo ime spominje u svim crkvama. Također se ističe da samo on može sve osporiti, a ni od koga ne može biti osporen niti suđen. Istaknimo još da je po zaslugama sv. Petra rimski prvosvećenik nedvojbeno svet te da onaj tko s njime nije u suglasnosti ne može biti katolikom.⁵ Unatoč ovakvih izričaja u navedenom dokumentu, mora se naglasiti da je primat u ono vrijeme još uvijek imao prvenstveno duhovno i mistično značenje. Taj dokument pak treba shvatiti kao zahtjev za povećanjem njegove moći. Na temelju mistične povezanosti Petra i rimskog prvosvećenika sve Crkve imaju svoje izvorište u Petru, zbog čega se teži npr. za prednošću

⁴ Naziv »ekumenski« dobio je aleksandrijski biskup Dioskor već 449. godine. Na Kalcedonskom saboru istu titulu dobiva papa Leon Veliki. Na Istoku naziv »ekumenski patrijarh« dobiva Ivan II. Titula se oslanja na zakone cara Justinijana u značenju najveće vlasti jednog patrijarha u granicama njegova patrijarhata. Titula je odraz principa prilagođavanja državnim strukturama. Carigradskom patrijarhu se priznaje da je prvi na Istoku, ali to ne umanjuje prvenstvo rimskog prvosvećenika. Usp. Francis DVORNIK, *Byzanz und der römische Primat*, Stuttgart, 1966., 90–91.

⁵ Dokument u prilogu donosi Klaus SCHATZ, *Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, Würzburg, 1990., 218–219. Usp. također Francis DVORNIK, *Byzanz und der römische Primat*, 164–165.

rimске liturgije (*praestantia ritus latini*). Primat je početkom drugog tisućljeća poprimao snažno i stvarno juridičko značenje zbog čega se s pravom može govoriti o moćnom papi i snažnom papinstvu na svim područjima, pa ipak, onda još uvijek nije dosegnuo svoj zenit. To na političko-državnom planu nedvojbeno dokazuju križarski ratovi koje je prvi organizirao Urban II. 1095. godine s prvotnim ciljem zaštite svetih mjesta od »nevjernika«, ali također s ciljem učvršćivanja jedinstva Crkve u zajedničkoj borbi protiv »nevjernika«. ⁶ Primat rimskog biskupa u onom se vremenu naglašeno shvaćalo na svjetskoj i političko-državnoj razini te ga se kao takvog prenosilo na crkveno područje. U tom duhu treba gledati pokušaj proširenja jurisdikcije na južnu Italiju pomoću tumačenja osporavanog dokumenta *Donatio Constantini*. ⁷ Takva svijest i razina primata bila je već dugo priželjkivana te je dugo ostala prisutna i dominantna u okviru Zapadne crkve. Uvažavajući neka ublaženja, trajala je sve do ukinuća Papinske Države.

Na drugoj strani istočnjacima je takva univerzalna papinska moć uvijek bila trn u oku, budući da se u njihovoj ekleziologiji razvila harmonija državne i crkvene vlasti na temelju kršćanskog helenizma, tako da je car dugo vremena sazivao i potvrđivao crkvene sinode te je imao važnu eklezijalnu ulogu. Ako se rimski biskup postavlja iznad cara, onda se ruši istočnjačka ideja kršćanskog helenizma i ugrožava njihova crkvena autonomija.

Takav razvoj primata osporavali su i neki na Zapadu, ali je ipak prevagnula apsolutističko-centralistička linija. Kao primjer osporavanja neka posluži lik i djelo Bernarda iz Clairvauxa koji je sredinom XII. stoljeća prihvaćao duhovno-karizmatičko prvenstvo pape na cijelom svijetu, a osporavao ono jurisdiksijsko-administrativno-centralističko poimanje. Vrlo je jasno obrazlagao da papa za njega nije nasljednik cara Konstantina, nego apostola Petra. Stoga on treba promicati Kristov zakon, a ne zakon cara Justinijana. Bernard se posebno okomio na *izuzeće* (*exemptio*) redovnika ispod biskupske vlasti. To mu je izgledalo kao da su stablu mjesne Crkve odsječene grane. ⁸ Ipak, juridičko poimanje primata postalo je dominantna i konstanta papinstva. Papu se od tada razumijeva ne samo kao *vicarius Petri* ili *successor Petri*, nego u punom smislu riječi kao *vicarius Christi*, iz čega logično slijedi *caput ecclesiae s plenitudo potestatis*.

⁶ Usp. Klaus SCHATZ, *Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, 101–102. Usp. također Francis DVORNIK, *Byzanz und der römische Primat*, 173–174.

⁷ Usp. Isto, 155.

⁸ Usp. Bernard iz CLAIRVAUXA, *De consideratione*, III, 4, u: Jacques-Paul MINGE (ur.), *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, Paris, 1844.s, 182, 766–769 (dalje: PL).

On je doista punina vlasti (*plena potestas*).⁹ Sve druge crkvene službe (patrijarsi, metropoliti, biskupi) participiraju na njegovu izvoru vlasti, kako je razmišljao npr. papa Inocent III. (1198. – 1216.) koji je bio kanonist te je s 30 godina postao kardinalom, a s 37 godina papom. Papu je smjestio ispod Boga a iznad ljudi (*citra Deum, sed ultra hominem*).¹⁰ Sredinom XIII. stoljeća, također jurist Inocent IV. (1243. – 1254.) naučavao je da je njegova vlast iznad crkvenih zakona a time također iznad Crkve. Ona podliježe samo božanskom pravu. Po načelu iz rimsko-pravne baštine slijedila se ideja *princeps legibus solutus*, prema kojoj vladar stoji iznad zakona (oslobođen zakona). Uz takvo poimanje primata, začuđuje da u ono vrijeme nije bilo riješeno pitanje nezabludivosti.¹¹ Je li to doista zlatno doba primata?!

Razvoj primata ostavljao je silne tragove u procesu udaljavanja Zapada i Istoka na crkvenom planu. Na Zapadu se počelo s reformama koje učvršćuju papinstvo a koje nisu prilagođene istočnjacima niti poznaju njihovu tradiciju s obzirom na njihove drevne, vlastite običaje i posebnu ekleziologiju. Razlike između Istoka i Zapada izbijaju u prvi plan te bivaju napadane, a ne prihvaćane od druge strane. Drukčiji liturgijski obred Istoka sve se manje tolerirao na Zapadu. Na jugu Italije zapadnjaci su željeli iskorijeniti istočni, a istočnjaci u Carigradu zapadni obred. Istočnjacima je tada smetao zapadni beskvasni kruh u euharistiji, a zapadnjacima grčki obredi. Sumnja u pravovaljanost druge strane postajala je sve veća. U trenutku kada su željeli sklopiti novi savez u borbi protiv Normana, rimsko izaslanstvo na čelu s kardinalom Humbertom došlo je u Carigrad kod ambicioznog patrijarha Mihaela Cerularija koji je bio carigradskim patrijarhom od 1043. do 1058. godine. U nedostatku povjerenja i uvažavanja te u ozračju sumnji i predbacivanja bilo je pretjerivanja koja je danas jedva moguće razumjeti, kao npr. prigovor zapadne strane da su istočnjaci izbacili *filioque* iz Vjerovanja, a oni ga nikad nisu niti uveli. U takvom duhu nije došlo do saveza nego do međusobnih ekskomunikacija.¹² Mora se pozitivno istaknuti da je i poslije 1054. godine na objema stranama bilo razboritih glava. Spomenimo ohridskog nadbiskupa Teofilakta koji razumno objašnjava »zapadna krivovjerja«. Za obredne razlike kaže kako nisu toliko važne da bi iza-

⁹ Grčki pojam *exousia* nedjeljivo obuhvaća dva aspekta: *vlast* i *službu*. Pojam izvorno znači ovlast za dotičnu službu. Usp. Hans Urs von BALTHASAR, *Der antirömische Affekt. Wie läßt sich das Papsttum in der Gesamtkirche integrieren?*, Freiburg, 1974., 22–23.

¹⁰ Usp. PL, 217, 658.

¹¹ Usp. Klaus SCHATZ, *Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, 114–120. Usp. također Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o ćudoređu*, Đakovo, 2002., br. 874 (dalje: DH).

¹² Usp. Niko IKIĆ, *Ekumenske studije i dokumenti. Izbor ekumenskih dokumenata Katoličke i Pravoslavne crkve s popratnim komentarima*, Sarajevo, 2003., 71–76.

zvale šizmu, te da sve argumente treba gledati kršćanskim okom i naukom. Za *filioque* dodaje kako je nastao zbog nedostatka razvijene teološke terminologije na Zapadu. Za *beskvasni kruh* tvrdi da može ostati, jer Sveto pismo nigdje ne propisuje koja je forma jedino valjana. Svaka bi Crkva mogla ostati kod svojih običaja, zaključivao je Teofilakt. Glede primata iz istočne perspektive Teofilakt je isticao da je Gospodin sagradio svoju Crkvu na Petru. Petrova ispovijest za njega je temelj na kojem stoje vjernici. Iz toga što je Petru povjereno vođenje ovaca Teofilakt je izveo zaključak o njegovu prenstvu, navodi Scheffczyk.¹³ Iako su se ekskomunikacije odnosile na legat i na patrijarha, ipak je pitanje papinskog prvenstva postalo još više osporavano.

Crkva se na početku novog tisućljeća grčevito bori za svoju slobodu u odnosu na svjetovne i državne strukture. U svojim je obrazloženjima rimski prvosvećenik (posebno papa Grgur VII., 1073. – 1085.) argumentirao da je on *vicarius Christi*. U punom jurisdikcijskom smislu taj naziv je primjenjivao Inocent III. (1198. – 1216.). Borba za odvajanje crkvene vlasti od svjetovne malo pomalo je prerasla u podčinjavanje državnih struktura onim crkvenima. Primat se sve više shvaćao isključivo imperijalno-monarhijski, a papinstvo kao centralistički nastavak nekadašnjeg Rimskog Carstva ili Augustinove *Božje države*. Prema Schatzu, to se posebno odnosilo na biskupstvo i redovništvo, koji su bili više produžena ruka kralja negoli pape. Jačanje papinske vlasti tada je značilo veću autonomiju biskupa u odnosu na kneževe i kraljeve. Papa je dobio prvenstvo nad imenovanjima biskupa, a redovništvo se sve više izuzimalo od skrbi kraljeva (kneževa) i biskupa, te stavljalo pod zaštitu pape i u papinsku službu, budući da su redovnici odigrali veliku ulogu u nekim reformama koje su pape inicirali. To izuzeće (*exemptio*) redovnika nije bilo poznato u prvom tisućljeću, a za putujuće propovijedanje prosjačkih redova bila je potrebna papinska dozvola. Također je, s Inocentom III., kanonizacija svetaca postala isključivi papinski privilegij, kao i potvrda novih sveučilišta usko vezanih uz heretičke izazove uz koje je bila vezana i *inkvizicija* koja u konačnici, od 1231. godine, došla pod papinsku ingerenciju.¹⁴

Takav razvoj ideje primata rodio je bulu *Unam Sactam*, koju potpisuje papa Bonifacije VIII. 18. studenog 1302. godine u okviru sukoba s francuskim kraljem Filipom IV. o pitanjima prvenstva. U buli se zastupa izravna i neograničena vlast nad kraljevima, jer je za spasenje potrebno da svako ljudsko stvođenje bude podložno rimskom prvosvećeniku. Već je Ambrozije obrazlagao da

¹³ Usp. Francis DVORNIK, *Byzanz und der römische Primat*, 170.

¹⁴ Usp. Klaus SCHATZ, *Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, 103–106.

je kralj u Crkvi a ne iznad Crkve, pa se ima pokoravati biskupu, čija je politička uloga u Rimu rasla premještanjem carskih dvora u Carigrad. Augustinova teza sigurno je pridonijela svijesti Crkve kao zajednice povezane u ljubavi u kojoj ima mjesta i za grešne i za svete. Augustinova *Božja država* pokušala je povezati dva autoriteta: posvećeni (*sacerdotium*) i kraljevski (*imperium*). Koji ima prednost? Iz crkvenog se kuta odgovaralo da ga ima onaj posvećeni, budući da on ima odgovornost pred Bogom za onaj kraljevski. U Augustinovo se vrijeme to nije moglo provesti.¹⁵

U XII. stoljeću slično je argumentirao Bernard iz Clairvauxa koji je slikovito govorio o načelu *dvaju mačeva*, onoga duhovnog i onoga vremenitog, ali su oba bila u vlasti Crkve, tj. pod njezinom ingerencijom. Prvi se rabio *za Crkvu*, a drugi *od Crkve*. Prvi je bio u ruci svećenika, a drugi u ruci vojnika (kralja), no uz suglasnost svećenika. Po naravi stvari vremenita vlast mora biti podložna duhovnoj, jer duhovno nadilazi vremenito. Ta vlast, premda je dana čovjeku, nije ljudska, nego više božanska – obrazlagao je Bernard a navodi Schatz.¹⁶ Nešto ranije, papa Inocent III. slikovito je obrazlagao istu tezu dvama svjetlilima na nebu: Suncem i Mjesecom. Kao što Mjesec dobiva svoju svjetlost od Sunca, tako i kraljevska vlast dobiva svoj sjaj od papinskog ugleda. Što se više približava izvoru svjetla, to joj je sjaj veći, a što se više udaljuje od izvora, to joj je sjaj manji.¹⁷ Prema Scheffczykovu navodu, Inocent III. smatrao se, osim dosad rečenoga, posrednikom između Boga i ljudi, manjim od Boga ali većim od ljudi.¹⁸ Primat je u tom razdoblju dosegao nebeske visine i doticao sve zemaljske doline.

Sva teološka obrazloženja treba razumjeti kao opravdanje postignutog cilja. Papa Inocent III. uporno je dokazivao svoju prednost nad svjetovnim poglavarima i nad istočno-crkvenim patrijarsima. Isti je carigradskom patrijarhu, u pismu *Apostolicae sedis primatus* od 12. studenog 1199., isticao da je Petar po autoritetu prvi među apostolima. Tumačio je da je prvenstvo Rimske stolice božanskog prava, budući da ju je ustanovio Bogočovjek koji je Petru rekao: »Ti si Petar...« (Mt 16,18). Prema njemu je prvi temelj Rimske crkve Isus Krist a drugi i drugotni je Petar. Njemu je Isus rekao da je *Kefa*, što se prevodi kao *Petar* a tumači kao glava. Kao što glava, u kojoj je središte osjetila, ima prvenstvo

¹⁵ Usp. Isto, 108.

¹⁶ Usp. DH, br. 870–875.

¹⁷ Usp. Pismo *Sicut universitatis* od 30. listopada 1198. godine, u: DH, br. 767.

¹⁸ Usp. Leo SCHEFFCZYK, *Das Unwandelbare im Petrusamt*, München, 1971., 58. Autor se oslanja na *Sermo de diversitate*, 2. Isto navodi Ratko PERIĆ, *Abrahame! Abrahame!*, Mostar, 2009., 107–110.

nad udovima, tako i Petrovi nasljednici prednjače »po prednosti časti« među ostalima u Crkvi, obrazlaže Inocent III. Kada je Isus rekao Petru neka učvršćuje svoju braću (usp. Lk 22,32), time je dao do znanja da njegovi nasljednici neće nikada skrenuti s pravoga puta i da će učvršćivati svoju braću u vjeri. Vlast odrješenja dana je pak Petru samome a apostolima zajedno s Petrom, isticao je Inocent III.¹⁹

Tezu univerzalne jurisdikcije primata na području Zapada potvrđuje razvoj imenovanja biskupa od strane Rima. Dok je to pravo u prvom tisućljeću bilo na razini patrijarhata ili metropolija u kojima se polagalo vrijednost na izbor biskupa, sada je to preraslo u *imenovanje biskupa*. Simbolično se obrazlagalo da je, kao što je za valjani brak potrebna slobodna privola, i za izbor biskupa potreban pristanak Crkve. Također, za tako svezani brak (izbor) vrijedi načelo: »Što je Bog združio čovjek neka ne rastavlja.« Prije se imenovanje biskupa, npr. carskim dekretom, smatralo *duhovnim silovanjem*. Slikovito se tumačilo da je slobodni izbor poput *vrata* u ovčinjak (usp. Iv 10,1-10) kroz koja biskup ulazi u Crkvu. Od XIII. stoljeća na Zapadu je imenovanje biskupa postalo redovno pravo rimskog prvosvećenika. Stara prava i načela pretvorena su u posebne privilegije nekih stolnih kaptola da i dalje mogu predlagati svoje kandidate. Praksa papinskog *imenovanja* biskupa ostala je do naših dana. Začuduje da je Drugi vatikanski koncil u mnogočemu nastojao oko *povratka na izvore*, ali u ovom se pitanju zaboravilo na nekadašnji veliki značaj pravoga izbora i pristanka Crkve u procesu biskupskog imenovanja.

Također u odnosu prema pretkalcedonskim Crkvama dolazi do izražaja veća svijest primata. Papa Klement IV. je 1351. godine tražio dodatna pojašnjenja od Armenaca kojima je osigurao pomoć protiv sultana. U pismu *Super quibusdam* armenskom katolikosu Mekhitaru među ostalim se tumači potrebno zajedništvo vjere s Rimskom crkvom. Poučava ga se da se izvan vjere iste Crkve i poslušnosti rimskom prvosvećeniku nitko ne može spasiti, da je puninu svoje vlasti Petar primio od Gospodina nad svim kršćanima, da je rimski prvosvećenik nasljednik blaženoga Petra u vlasti i sudstvu, te da iznad njegove presude nema neke više instance. Također se ističe da rimski prvosvećenik može postavljati, premještati ili razrješivati patrijarhe, katolikose, nadbiskupe, biskupe, opate itd., te da jedino on izdaje opće kanone, podjeljuje potpune oproste, da ne može i ne smije biti podložan bilo kojoj vlasti, da su sišli u paklene muke svi koji su se protivili vjeri Rimske crkve, da jedino rimski

¹⁹ Usp. DH, br. 774–775. Isti je papa također pisao armenskom katolikosu Grguru (vrhovnom poglavaru) 23. studenog 1199.

prvosvećenik odlučuje što je istinito a što krivo itd.²⁰ Cijeli dokument dobio je svoj logični nastavak u sklopu unije postignute na Firentinskom saboru 1439. – 1442. godine.

To je vrijeme sigurno vrhunac jurisdikcijskog primata u cijeloj njegovoj povijesti. Sve je koncentrirano na papu. Svi mu trebaju biti podložni i poslušni, cijeli zapadni i istočni *sacerdotium*, te kršćanski *imperium*, tj. carevi i kraljevi, patrijarsi i katolikosi. Svi su se dužni pokoravati, jer nitko se ne može spasiti ako nije povezan s papom i sl. Za svaku se tezu iznalazilo dostatno teološko obrazloženje. To su zacijelo činjenice koje se može različito tumačiti.

2. Primat u vremenu sužanjsstva i borbi s tendencijama koncilijarizma

Povijest koncilâ u prvom tisućljeću svjedoči da je Crkva snažno bila vezana uz cara koji je na svoj način bio shvaćen kao *vicarius Christi* za profano područje, te stoga tadašnju carsku ulogu treba vrednovati više od organizacijske. Jačanjem papinske svijesti primata karakteristiku *općih sabora* mogle su dobiti samo one sinode na kojima su bili prisutni barem papinski delegati, iako su sinode uživale neku svoju neovisnost. U drugom tisućljeću papa je dobio dominantnu ulogu na saborima koja je svjedočila o punom primatu njegove vlasti. U potvrdu tome spomenimo da je u XII. i XIII. stoljeću bilo održano više *Lateranskih sinoda*, a kasnije su tri dobile pridjev *općih sabora*. O potpunosti dominaciji pape nad saborom najbolje svjedoči Četvrti lateranski sabor koji je 1215. godine sazvaio i njime dominirao papa Inocent III. S dogmatskog stanovišta, na njemu su osuđene tvrdnje *albigenza* i *katara* kao i zablude Joakima iz Fiore. Iz kuta primata, u petom se poglavlju ponavlja već priznati redoslijed patrijarhata. Također se ne zaboravlja istaknuti da Rimska crkva ima prvenstvo redovne vlasti nad svim Crkvama kao »majka i učiteljica svih Kristovih vjernika«²¹. Takav razvoj svijesti i moći papinskog primata dokazuje da je papinstvo doista razumijevalo svoju vlast iznad careva i koncila, što je izazvalo velike teološke diskusije i polemike.

Takvo stanje i recepcija primata trajala je neko vrijeme, ali se polagano počela spuštati prema svojem zalasku. Početkom XIV. stoljeća primat doživljava

²⁰ Usp. DH, br. 1050–1065. Ideja apsolutnog monarha ovdje je prilično ostvarena, budući da širom otvara vrata korupciji i simoniji u nekoj neograničenoj vlasti koja je itekako primjenjivana na utjerivanje poreza a dokazivana crkvenim kaznama. Tako je papa Ivan XXII. 1328. godine ekskomunicirao 36 biskupa i 46 priora koji nisu plaćali dažbine. Usp. Klaus SCHATZ, *Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, 130.

²¹ Usp. DH, br. 811.

uvod u svoju najdublju krizu. Njegov sjaj posebno zamračuje vrijeme kada je bilo istodobno više papa koji se pojavljuju poslije sužanjsstva u Avignonu, koje je trajalo od 1309. do 1377. godine kada su redom Francuzi bili pape. Početak najtužnijeg razdoblja papinstva zbilo se kada se papa Urban VI. vratio u Rim, a nezadovoljni francuski kardinali su 1378. godine u Napulju izabrali protupapu Klementa VII. Ovaj jaz trajao je sve do 1417. godine. Tada je došlo do praktične podjele papinstva i jurisdikcija. S tim u vezi, za našu se problematiku postavlja ključno pitanje: Tko je tada *vicarius Petri*, *vicarius Christi*, *caput et mater omnium ecclesiarum*, tko stvarno ima *plenitudo potestatis*? Svaki je papa to prisvajao sebi, a zajedništvo Crkve je trpjelo i patilo. U tom bi razdoblju bio dobro došao opći sabor s onim ovlastima iz prvog tisućljeća, koji bi imao snagu presuditi i uvesti reda. No uloga sabora je minimalizirana. Zato se sada ponovno rodila ideja *konciliarizma* koja bi koncilu vratila neku vrst dostojanstva, kontrole i posebnih prava, barem u iznimnim situacijama. Ta se ideja pak protivila tezi prema kojoj je papa podložan jedino Bogu te prema kojoj iznad njega nema nikakve ljudske nadinstance, jer *prima sedes a nemine iudicatur*. S jedne se strane osjećala silna potreba drukčijega ekleziološkog vrednovanja odnosa pape i Crkve, a s druge se strane nastojalo zadržati postojeće privilegije. Razvijali su se neki modeli koji imaju svoje uporište u sličnim procesima profane vlasti. Tako je, na primjer, u ono vrijeme jačala uloga parlamenata. Polazeći od društvene uprave npr. na sveučilištima, isticalo se da je *rektor* iznad bilo kojeg člana sveučilišta, ali nije iznad sveučilišta. Slika se prenosila na eklezijalno područje. Prema tom modelu, papa je iznad svakog člana u Crkvi, ali ne iznad same Crkve. U istom se duhu tumačilo načelo *prima sedes a nemine iudicatur*. Papa ne može biti suđen ni od koje privatne ili pojedine javne osobe (*inapelacija*), ali od sveukupne bi Crkve to mogao biti, zastupali su konciliaristi. Pobornici suprotne teze branili su prvenstvo pape sličnim društvenim slikama, kao npr. stavom *princeps legibus solutus* iz rimskoga prava, prema kojem je vladar iznad zakona (oslobođen zakona). Ideja *konciliarizma* snažno se oslanjala na društvene procese svojega vremena, što je u konačnici bio nedostatak u općem crkvenom prihvaćanju. Ipak se mora priznati, ne sudeći o njihovim metodama, da je ideja *konciliarizma* krila u sebi želju povratka na staru tradiciju i prijašnju *communio ekleziologiju*. U tom smislu kao konkretni pokušaj valja razumjeti činjenicu da su kardinali obiju papinskih strana sazvali sinodu u Pisi 1409. godine. U želji izmirenja i ujedinjenja, oba su pape proglašeni hereticima a izabran je Aleksandar V. koji je tada bio *de facto* treći na papinskoj pozornici, jer druga dvojica nisu abdicirala. Novi pokušaj zbližavanja zbilo se u Konstanzu (1414. – 1418.). Velikim zauzimanjem car Sigismund nastojao je pridobiti papu Ivana XXIII.

koji izabran na Saboru u Pisi da sazove novi sabor u Konstanzu, da potvrdi koncilske zaključke, te da poslije svojevoljno odstupi. Ivan XXIII. je prvo pristao i došao, a onda je u noći s 20. na 21. ožujka 1415. pobjegao u Schaffhausen i odatle u Breisach. Sabor je ipak nastavio s radom te je 6. travnja 1415. donio značajan dokument *Haec sancta* u čijem se uvodu ističe da saborski oci imaju za cilj rješavanje pitanja papinske šizme te da se razumiju kao opći legitimni sabor koji predstavlja cijelu Crkvu i koji ima sva prava i ovlasti koje ga vežu neposredno s Kristom. Nadalje se podcrtava da se odlukama ovoga sabora u stvarima vjere i procesa ujedinjenja imaju pokoravati svi u Crkvi pa i papa, kako u ovom trenutku tako i u budućnosti. Pomak se nazirao u izboru novog pape 11. studenog 1417. Bio je to Martin V. Dokument iz Konstanz nije lako vrednovati. Čini se da je tim dekretom pobijedila struja *konzilijarizma* te da je sabor ipak iznad pape. Ta neizvjesnost trajala je još nekih tridesetak godina do Firentinskog sabora 1439. – 1442., odnosno do pokrajinskog sabora u Lausani 1449. godine. Kada se vidjelo kuda smjera papa Eugen IV. i kako se postavljaju pobornici konzilijarizma na saboru u Baselu 1431. godine oci su izglasali dekret *Sacrosancta* u kojem nedvojbeno stoji da je sabor iznad pape te da ga papa ne može prekinuti ili premjestiti. Stoga je Eugen IV. bio ekskomuniciran. Nastupila je ponovna šizma. Bila je na snazi nekih desetak godina kada pobornici konzilijarizma 1449. godine biraju rezidirajućeg papu Nikolu V. Tako je okončan raskol dvojice i trojice papa.²²

Gore spomenuti dokumenti sabora u Pisi, Baselu i Konstanzu za pobornike ideje konzilijarizma čisti su dokaz da je sabor iznad pape, te da je zadaća sabora primarno rješavati tri stvari: *causa fidei*, *causa reformationis* i *causa unionis*. Sabori toga vremena iz dogmatskog su se kuta bavili pitanjima engleskog filozofa i teologa Johna Wycliffa i njegova učenika iz Češke Jana Husa, koji je u Konstanzu 6. srpnja 1415. osuđen i spaljen. Predbacivalo mu se da je biblijsku *stijenu* tumačio tako da se odnosi na Krista, čime se zamjerio tumačenju rimskog primata i za ono vrijeme počinio smrtni grijeh. U sličnom kontekstu valja spomenuti franjevačkog teologa Williama Occama koji je gledao nezabudljivost u samoj Crkvi, te teologa Marsilija iz Padove koji je naučavao da narod ima pravo birati i postavljati biskupe, sazivati sabore i sl. Reforma tih sabora odnosila se upravo na nepodnošljivo stanje u Crkvi po pitanju autoriteta. Za mnoge ređenike onoga vremena doista se moglo augustinovski reći da su se hranili mesom ovaca i ogrtali njihovom vunom a da nisu brinuli za njihovo

²² Usp. Klaus SCHATZ, *Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, 127–142. Dokument *Haec sancta synodus* vidi u prilogu na str. 220.

duhovno dobro.²³ Dekret *Frequens* iz 1417. godine propisuje redovne desetogodišnje sinode, a sabor u Baselu je 26. studenog 1433. odredio da se svake godine održi dijecezanska, te svake druge provincijska sinoda. Tako je sinoda kao jedini put ostavljala neku nadu da se među papama ostvari *causa unionis*. Da se ostvari taj cilj, u dekretu *Haec sancta synodus* od 6. travnja 1415. prenaglašavala se superiornost sabora nad papom. Georg Denzler ističe razliku između *koncilijarizma* i *koncilijarnog*. Koncilijarizam podrazumijeva nauk koji koncil stavlja iznad pape. Pridjev *koncilijaran* uključuje djelovanje sabora na čelu s papom. Sabor se može postaviti iznad pape samo u iznimnim slučajevima, npr. ukoliko je zabludio. Zaključci iz Basela svjedoče da se *koncilijarna* ideja pretvorila u *koncilijarističku*, zaključuje Denzler.²⁴ Tada neriješena pitanja ovog odnosa značila su začetak reformacije.

3. Primat na Firentinskom saboru i u poslijetridentskom vremenu

Podemo li od famozne 1054., uobičajene godine raskola koja je više simbolična negoli stvarna, jer je raskola bilo i prije kao i jedinstva poslije, onda s malom iznimkom Lionskog sabora iz 1274. godine nije bilo dubljih zajedničkih tražanja za rješavanjem dogmatskih pitanja između Istoka i Zapada sve do Firentinskog sabora 1439. godine. U buli sjedinjenja s Grcima *Laetentur caeli* od 6. srpnja 1439. obrađuju se dvije bitne teme. Prva dodiruje primat Apostolske stolice i rimskog prvosvećenika. U drugom se dijelu potvrđuje opstojnost pet apostolskih patrijarhata. Dokument navodi glavne dogmatske kontroverzne teme. Primarno je riječ o izlasku Duha Svetoga (*filioque*). Razrađena i usvojena formulacija svjedoči da Duh izlazi od »ek« ili iz »ex« Oca i Sina, te da svoju bit i svoj bitak ima od Oca i Sina zajedno, ali od obojice izlazi jednim dahom kao *od* ili *iz* jednog počela. Sin je u istočnom razumijevanju jednako uzrok, a prema latinskom jednako počelo izlaska Duha kao i Otac. *Filioque* je stoga na dozvoljen način i razumno pridodan Vjeronanju. Daljnja sporna tema bilo je pitanje *transupstancijacije*. Pod prilikom kvasnog i beskvasnog kruha priznaje se valjanost i jedne i druge euharistijske tradicije. U vezi *čistilišta*, napominje se da se čiste duše onih koji su umrli a da za života nisu zadovoljili za svoje grijeh. Za njih moliti utemeljeno je na obje strane. Duše onih koji nemaju što čistiti gledaju Boga sukladno svojim zaslugama. Duše onih koji su umrli u teš-

²³ Usp. Aurelije AUGUSTIN, *Govor o Pastirima*, XLVI, 1–7, u: Cyrille LAMBOT (ur.), *Corpus christianorum latinorum*, Turnholt, Brepols, 1961., 41, 529–534.

²⁴ Usp. Georg DENZLER, *Zwischen Konziliarismus und Papalismus*, u: Georg DENZLER (ur.), *Das Papsttum in der Diskussion*, Regensburg, 1974., 53–71.

kom grijehu idu u pakao. Glede *primata rimskog biskupa* izričito se definira da Apostolska stolica i rimski prvosvećenik imaju primat nad čitavim svijetom. Rimski prvosvećenik je nasljednik blaženog Petra i pravi Kristov zamjenik te stoga ima puninu pastirske, upravljačke i učiteljske vlasti kao glava čitave Crkve, otac i učitelj svih kršćana, kako je to sadržano u dokumentima općih sabora i u svetim kanonima.²⁵

Bez obzira na različite interpretacije koncilskih zaključaka, saborski pristup pitanju primata svjedoči da ono tada nije bilo nepremostivo pitanje na putu sjedinjenja Istoka i Zapada. Uz primat se prilično jasno isticalo papu kao Petrova nasljednika, Kristova namjesnika (*vicarius Christi*), glavu Crkve koji ima puninu vlasti (*plena potestas*) nad čitavom Crkvom. Razvoj svijesti primata na Zapadu pošao je od reprezentacije Krista te se došlo gotovo do identifikacije s Kristom. Nasuprot tome istočna je strana naglašavala prava pentarhije koja se ne smije ograničavati, ali za koja se ne kaže izričito da proizlaze iz punine papinske vlasti kako je bilo zapisano u zaključcima Drugoga lionskog sabora. Papu kao glavu istočnjaci su razumijevali kao glavu pentarhije. Kao određeno, ali važno ograničenje njegova primata shvatili su dodatak kako je to »sadržano u dokumentima općih sabora i u svetim kanonima«, što se krajnje različito tumačilo. U drugim pitanjima postojala je neka vrsta koegzistencije mišljenja i tradicija. Iako Firentinski sabor u konačnici nije posve zaživio, ipak na dogmatskom polju vrijedi kao sabor koji na najtemeljitiji način govori o dogmatskim razlikama Istoka i Zapada. I njegovo održavanje i njegovo odbijanje usko je povezano s političkim kretanjima onoga vremena. Istočnjaci su u procesu sjedinjenja očekivali veliku političku korist pred naletom Osmanlija. Jednako tako su bili nošeni bijesom odbijanja njegovih zaključaka kada se očekivanja nisu ispunila. Također je i papa gledao svoj interes kroz potporu istočnjaka u jačanju vlastite pozicije pred konciliarističkim zahtjevima Baselskog sabora. U takvoj situaciji tražio se i našao kompromis oko spornih teoloških pitanja. Taj bi sabor prema svim kriterijima mogao biti zajednički vrednovan kao opći, ali još nije. Na njemu su se okupili papa i car, patrijarsi i biskupi, iako ne u velikom broju. Jedino, kao i kod Drugoga lionskog sabora, nedostaje recepcija u narodu te instanica koja će ih provesti.²⁶

²⁵ Usp. DH, br. 1300–1307.

²⁶ Valja napomenuti da Firentinski sabor sve do XIX. stoljeća nije bio priznat kao ekumenski zbog njegove povezanosti s Baselskim saborom kada je priznat kao 17. opći sabor. Zbog istog se razloga različito navodi vrijeme njegova održavanja. Najčešće od 1439. do 1442. godine.

Dakako da su još bila vrlo svježja sjećanja na Basel kad je Pio II. 1460. godine zabranio apelaciju na opći sabor. Ta je zabrana više koristila koncilijarizmu negoli primatu. Štoviše, pokazala se kao bumerang primatu. Ostaje dojam da su se pape onoga vremena bojali općih sabora, budući da su mislili kako pretjerani koncilijaristi ograničavaju papinska prava.

U takvom ozračju došao je Tridentski sabor, koji je morao biti sazvan radi velikoga teološkog reformatorskog potresa na Zapadu. Nagovijestilo ga je Lutherovih 95 teza iz 1517. godine. Zategnuti odnosi i loše političke prilike glavni su razlog da Sabor nije odmah sazvan. Bilo je čak nekoliko pokušaja saziva kao npr. 1536. godine u Mantovi ili 1537. godine u Vicenzi. Štoviše, bio je sazvan za 1. studenog 1542. u Tridentu. No ostvaren je tek 13. prosinca 1545.²⁷ Zanimljivo je da Tridentski sabor o papinskom primatu nije ništa izravno definirao. Čini se da je pitanje biskupskog i papinskog odnosa namjerno ostavljeno za neka druga vremena. Giuseppe Alberigo kao moguće obrazloženje nedefiniranja primata navodi činjenicu da je među koncilskim ocima bilo dosta velikog otpora te da su neke formulacije odbačene. Alberigo procjenjuje da je onda, shvaćanjem primata iznad Crkve i identifikacijom s Crkvom, papa bio kamen spoticanja kako prema pravoslavnima tako prema anglikancima, luteranima i reformiranima.²⁸ Francuski kardinal Guisa je 1563. godine izrazio misao da su protestanti mogli biti na Tridentu, budući da je postignuto suglasje u svim pitanjima osim primata.²⁹ U sklopu snažnog antirinskog ozračja *de facto* o primatu nisu ponovljeni ni zaključci Firentinskog sabora, kako je to na Tridentskom bio čest slučaj u vezi s drugim područjima, npr. sakramentalnom teologijom. Protestantски napadi na strukturu Crkve bili su opravdanje za pre-naglašeni hijerarhijski duh u shvaćanju crkvene službe. Trident je potvrda i temelj za daljnji razvoj centralističkog i pravnog poimanja primata u Crkvi. Ponovno naglašena klerikalizacija i centralizacija bila je logična posljedica. To potvrđuje da su rimski nunciji *de facto* postali kontrolori mjesnih biskupa, koji od tada moraju *ad limina* poći u Rim i dati izvješće o stanju u svojoj biskupiji.

Glede primata, može se konstatirati da je i tim saborom porastao općeniti ugled i pozicija rimskog prvosvećenika, iako nije bilo novih definicija primata.

²⁷ Izvrstan pregled povijesnog konteksta, različitih interesa, tijeka odvijanja s premještanjem u Bolognu i velikim prekidima itd. vidi u: Georg SCHWAIGER, *Päpstlicher Primat und Autorität der allgemeinen Konzilien im Spiegel der Geschichte*, München – Paderborn – Wien, 1977, 143–155.

²⁸ Usp. Giuseppe ALBERIGO, *Römische Kirche und Papsttum im Dienst der Einheit der Kirche*, 56–58. Autor je doktorirao pravo, habilitirao crkvenu povijest, predavao u Bologni.

²⁹ Usp. Hubert JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient*, IV/1, Freiburg im Br., 1976., 350.

Papinski autoritet je posebno osnažio poslije Sabora velikim doprinosom u provođenju tridentskih reformi. S tim u vezi istaknimo npr. reformu liturgije za koju je izdan obvezujući i ujedinjujući *Misal* 1570. godine za sve katolike s malim izuzecima, ili saborsko utemeljenje novih institucija kao npr. Svetog oficija ili stalnih rimskih nuncijatura, iako je prvi papinski nuncij stigao u Veneciju još 1500. godine. Također je u tridentskom duhu izdan *Rimski katekizam* 1566., potom *Brevijar* 1568., te 1590. i 1592. godine prijevodi *Vulgate*. Poseban doprinos većoj percepciji primata valja gledati i vrednovati u potvrđivanju isusovaca 1540. godine koji su razvili posebnu odanost papi i time dali prednost cjelovitoj Crkvi pred mjesnom. Nešto kasnije, ali u istom duhu, treba također gledati osnivanje misijske kongregacije *De propaganda fide* 1622. godine i sl. Sve navedene i mnoštvo nespomenutih činjenica ugrađivale su svoj doprinos jačanju autoriteta rimskog prvosvećenika te doprinosile ponovno naglašenom eklezioškom stavu da je cijela Crkva ovisna o glavi. Takva percepcija imala je svojega odjeka i kod pojedinih pravoslavnih velikodostojnika. U tom duhu zanimljiv je dopis pravoslavnog metropolita Georga Movile (Mogile) koji je 15. listopada 1588. pisao papi Sikstu V. i oslovljavao ga kao *svetog i blaženog oca u Kristu Gospodinu, po Božjoj milosti pontifex maximus svete, opće i katoličke Crkve*.³⁰ U interpretaciji ovakvih titula valja biti vrlo oprezan te ne izvoditi preuranjeno krupne zaključke s obzirom na stvarne ovlasti i jurisdikciju.

Dok su u prvom tisućljeću crkvene sinode bile ključne u donošenju kolegijalnih odluka, u drugom tisućljeću su izgubile svoje značenje pred sve većom percepcijom primata rimskog biskupa. To ne znači da su sinode iščeznule. One su izgubile opći karakter i svoju nekadašnju važnost. Sve crkvene sinode onoga vremena odnosile su se samo na Zapad te su rješavale pitanja crkvene discipline, reformi (*in capite et in membris*), unija i sl., ali prvenstveno i skoro isključivo iz zapadnog gledišta, zbog čega ih samo katolici smatraju *ekumenskim*. Glavni kriterij da budu ekumenske bio je da ih je papa sazivao, da im je predsjedao ili da ih je predvodio barem preko svojih delegata te da ih je na kraju odobravao. Robert Belarmin je krajem XVI. stoljeća među prvim prikupio dokumente dotadašnjih ekumenskih sabora i poredao ih po svojim kriterijima ekumeničnosti.³¹

Sumirano u prvih pet-šest stotina godina drugog tisućljeća Zapad je u papinstvu sve manje razlikovao tri bitno različite funkcije: rimskog biskupa,

³⁰ Usp. Ernst Christoph SUTTNER, Wandlungen im Unionsverständnis vom 2. Konzil von Lyon bis zur Gegenwart, u: *Ostkirchliche Studien*, 34 (1985.) 1, 134.

³¹ Usp. Georg SCHWAIGER, *Päpstlicher Primat und Autorität der allgemeinen Konzilien im Spiegel der Geschichte*, 137–139.

patrijarha Zapada i papu cijele Crkve. Općenito je vladalo uvjerenje da on, bez obzira na kojoj razini djeluje, uvijek djeluje kao univerzalni papa. Sve tri zadaće sve su više promatrane samo u onoj najvišoj. Da je papa patrijarh Zapada za Yvesa Congara je bila zanemarena stvarnost. Ipak, valja priznati da se patrijaršijska razina papinstva u Rimu nikada nije razvila onako kao na kršćanskom Istoku. Iz rimske pozicije vlast patrijarhata na Istoku je bila vrednovana kao neki ustupak, a ne kao redovna vlast. Neosporna je činjenica da je papa *de facto* mnoge odluke donosio kao patrijarh Zapada, a one se onda ne mogu odnositi na kršćanski Istok. Ta distinkcija ne bi istočnjacima puno pomogla, ali bi bila dobar korak u prihvatanju povijesne istine, zaključuje Congar.³²

4. Pitanje galikanizma u povijesti primata

U razvoju svijesti papinskog primata u drugom tisućljeću ne može se zaobići pitanje *galikanizma*. Početak tog procesa valja tražiti u velikom utjecaju snažnih španjolskih i francuskih kraljeva koji su prilično kočili rast papinskog autoriteta u Crkvi svojega kraljevstva. Pojam se odnosi na više radikalnih pravaca reforme Crkve s posebnim naglaskom da se sve vrati na prva stoljeća. U tom je nastojanju pitanje primata bilo središnje. Stoga se galikanizam najviše odražavao kao zaoštrena forma ideje *koncilijarizma* kroz jačanje Crkve na području određenog kraljevstva čime se slabilo papinski primat u čitavoj Crkvi.

U tom duhu valja spomenuti da je tzv. galikanski kler održao svoju važnu skupštinu 19. ožujka 1682. na kojoj je, među ostalim, zaključeno da kraljevi i knezovi nisu podložni crkvenoj vlasti te da papa ima samo duhovnu vlast. U pitanjima vjere papa ima poseban udio a njegove se odluke trebaju poštovati u cijeloj Crkvi. Ipak, one ne bi trebale biti nepromjenljive. Trebao bi ih moći promijeniti samo konsenzus cijele Crkve, stoji u četiri zaključka galikanskog klera.³³ Ta je tendencija suprotna onoj koncepciji primata s početka drugog tisućljeća o dva mača koja su oba bila u papinskoj ruci. Da bi zadržao svoju moć u kraljevstvima pod galikanskom dominacijom, papa je bio prisiljen osnivati nuncijature s jurisdikcijama koje su ograničavale mjesnu biskupsku vlast, što je već spominjano. Galikanizam je životario sve do vremena prosvjetiteljstva kada je ponovno dobio snažnu podršku. Galikanizam XVII. i XVIII. stoljeća povezivala je želja za većom autonomijom regija i većim pravima metropolita

³² Usp. Yves CONGAR, Papa kao patrijarh Zapada, u: *Svesci – Communio*, 55 (1984.), 13–21. Autor je bio dominikanac koji je predavao na fakultetu *Le Saulchoir*.

³³ Usp. DH, br. 2281–2285. Također usp. Georg SCHWAIGER, *Päpstlicher Primat und Autorität der allgemeinen Konzilien im Spiegel der Geschichte*, 157–158.

ili biskupa u odnosu na rimskog prvosvećenika. Iako to nije htjela, Francuska revolucija je 1789. godine pomogla papinstvu time što je zadala odlučujuć udarac galikanizmu, ili ga je barem u sebi podijelila. U kojem smislu? U razdoblju prosvjetiteljstva počelo se argumentirati da je Crkva u državi, a ne država u Crkvi. Radikalno zastupajući ideju posvemašnjeg odvajanja Crkve od države, ekstremni galikanisti su neizravno i na duge staze doista pridonijeli papinskom autoritetu kod većine običnoga galikanskog klera. Prijetila je naime ozbiljna šizma na francuskom području pa su se umjereni galikanisti brzo priključili Rimu. Prenaglašena civilna struktura unutar Crkve mnoge je klerike sada više vezala uz Rim, što će se tek kasnije pokazati kao jačanje pape.

Kao određeni odgovor na galikanske ideje u formi liberalizma u prvoj polovici XIX. stoljeća valja posebno istaknuti pokret *restauracije* koji je poprimio međunarodni karakter. Nasuprot galikansko-liberalnim pobornicima restauratori su predstavljali papu i nezabludivost kao jamstvo i temelj društvenog reda i stabilnosti. Neka spomenuta teza bude potkrijepljena argumentiranjem francuskog filozofa Josepha de Maistrea (†1821.), koji je jednome grofu u pismu iz 1814. godine obrazlagao da nema javnog morala bez religije, europske religije bez kršćanstva, kršćanstva bez katolicizma, katolicizma bez pape, a pape bez pripadajućeg suvereniteta. Istu je tezu potkrepljivao iz društvenog gledišta, ističući da nema društva bez institucije vlade, vlade bez suvereniteta, a suvereniteta bez nezabludivosti kao zadnje logičke instance nasuprot liberalnog načela autoriteta.³⁴ De Maistre je ideju nezabludivosti s teološkog područja prenio na laičko i time silno utjecao na stvaranje pozitivnog ozračja za papinski primat. Veliki njegov utjecaj osjetio se posebno kod laika. Ideja koja se s galikanizmom provlači u svezi nezabludivosti može se kratko izraziti igrom riječi, da se, naime, dopušta *infallibilitas sedes*, ali ne i *infallibilitas sedens*. *Sedes* je ipak nešto apstraktno, a *sedens* je onaj koji konkretizira *sedes*. Iako je uvriježeno govoriti o nezabludivosti pape, bilo bi korektno govoriti o nezabludivosti njegove učiteljske službe u koju unosi i svoju osobu u odnosu na cijelu Crkvu, ali ne kao privatnu jer ona je zabludiva.

Određenu paralelu francuskom galikanizmu predstavlja njemački *episkopalizam*. Posebno je zaživio nakon djela *O crkvenoj državi i legitimnoj moći rimskih papa* izdanog 1763. i 1770. godine, pod pseudonimom Justinus Febronius. Pod tim se pseudonimom krije njemački povjesničar, pravnik i teolog Johann Nikolaus von Hontheim. Odmah nakon prvog izdanja djelo je 1764. godine

³⁴ Izvod iz navedenog pisma i drugoga De Maistreovog djela *Du Pape* koje je izdao 1819. godine donosi Klaus SCHATZ, *Der päpstliche Primat. Seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*, 179–180.

stavljeno na indeks, ali je izvršilo snažan utjecaj na odnos biskupskih i papinskih prava. Sljedbenici su nazvani *febronijanistima* a smjer *febronijanizmom*.³⁵

Neka vrst austrougarskog galikanizma bio je *jozefinizam* koji je išao za reformom crkvene strukture iz pragmatičnih razloga s uvjerenjem da je može i treba izvršiti carska vlast. Svi ti »-izmi« u razdoblju liberalnog prosvjetiteljstva djeluju ekstremno. Iz rimskog kuta one liberalne struje preko brda (Alpa) označavalo se *montanistima* a iz suprotnog pravca sve rimske pozicije, koje su se sve više širile u bazi, označavalo se *ultramontanističkima* bez obzira na mjesto njihova djelovanja, kao npr. veliki doprinos primatu isusovaca u časopisu *Civiltà Cattolica* koji je izlazio u Parizu. Prosvjetiteljstvo je iznjedrilo žestoke napade na kršćanstvo općenito, na katolicizam posebno, a u središtu napada najčešće je bio sam papa. Takvi su napadi imali i svoje kontra-produkte. Mnogi su se solidarizirali s papom i počeli širiti posebni papinski kult u duhu mističnog autoriteta, te se sve dublje prihvaćalo argumentaciju potrebne nezabludivosti nasuprot agresivnih napada. Među pobornicima te ideje bilo je neobično puno laika a, zanimljivo, mnogo manje klerika. U procesu nastajanja nacionalnih država Vatikan je platio ceh ujedinjenja Italije. Pio IX. takav epilog nije mirno prihvatio čime je *de facto* posijao antiklerikalno sjeme koje se još uvijek osjeća u današnjoj Italiji. Što je Papinska Država bila više politički ugrožena, to je više rastao psihološki i duhovni ugled pape kod mnogih vjernika. Na kraju je gubljenje političke papinske moći na svjetskom planu donekle kompenzirano povećanjem duhovnog autoriteta. Što je liberalno prosvjetiteljstvo nastojalo filozofski i znanstveno više diskreditirati vjeru i vjerske istine, to je više raslo uvjerenje da se nezabludivim učiteljstvom štite vjerske istine i autoritet Biblije. Svakovrsni liberalni napadi sužavali su teologiju onoga vremena sve više na defenzivnu apologetiku i ofenzivnu hijerarhijsku ekleziologiju kojom se nastojalo rješavati pitanje crkvenog autoriteta.

Od Firentinskog a posebno Tridentskog sabora odnos istočno pravoslavnih patrijarha prema rimskom prvosvećeniku postajao je sve udaljeniji i suprotstavljeniji. Kao primjer neka posluži zajednička izjava trojice istočnih patrijarha, naime carigradskog, jeruzalemskog i aleksandrijskog iz 1755. godine. U izjavi se ističe da se od tada ne priznaju sakramenti podijeljeni u Rimskoj crkvi. Eventualni konvertiti katolici bit će ponovo kršteni u pravoslavlju, jer ih se tretira kao neposvećene i nekrštene.³⁶ U ono vrijeme prevladavalo je ekle-

³⁵ Usp. Georg SCHWAIGER, *Päpstlicher Primat und Autorität der allgemeinen Konzilien im Spiegel der Geschichte*, 160.

³⁶ Usp. Ernst Christoph SUTTNER, *Wandlungen im Unionsverständnis vom 2. Konzil von Lyon bis zur Gegenwart*, 143.

zizjalno shvaćanje da na drugoj strani nema Crkve niti crkvenih elemenata, a jedinom valjanom Crkvom smatrala se samo ona vlastita iz čega slijedi da na drugoj strani ne postoji ni valjana hijerarhija ni sakramenti. Više ni teoretski nisu mogli biti mogući pojedini primjeri pastoralnog zajedništva, kao što je to bio slučaj s Pantelejmonom Ligaridisom koji je u Rimu bio zaređen za svećenika, došao u Carigrad kao katolički izaslanik *Kongregacije za širenje vjere*, od tamošnjeg patrijarha bio imenovan katedralnim propovjednikom i ispo- vjednikom u pravoslavnom Carigradu, te ga je pravoslavni jeruzalemski pa- trijarh kao očitoga katolika zaređio za biskupa Gaze.³⁷ Ili, da spomenemo npr. Simeona Vratanju koji je bio zaređen za križevačkog vladiku istočnog obreda a priznat od pečkog patrijarha.³⁸ Ta vremena izvjesne obostrane lojalnosti, iako je i ona u povijesti bila rijetka, isključena je u drugoj polovici XVIII. stoljeća kada je stvarni raskol dosegao svu svoju dubinu i širinu. Ne treba pripisivati isključivu odgovornost za nastalu teološku percepciju među Crkvama samo pitanju primata, ali je to pitanje sigurno imalo važnu ulogu u općem eklezijal- nom poimanju.

5. Krunjenje primata na Prvom vatikanskom koncilu i teološka percepcija na Drugom vatikanskom koncilu

Ovdje je cilj zaokružiti rast svijesti primata na dogmatskom planu a ne iscrpno predstaviti Prvi vatikanski koncil.³⁹ Kao i svi drugi, tako i ovaj Koncil ima obi- lježja svojega vremena što dokazuju vanjski i nutarnji čimbenici, koji mu, kao i njegovim odlukama, daju posebne naglaske uz puno uvažavanje pneumatske dimenzije.⁴⁰ Svi izazovi izvana pridonijeli su da Crkva definira novu zaštitu vjerske pravovjernosti te temelj crkvene slobode i neovisnosti. Definiranje do- gme znak je oslobođenja crkvenog učiteljstva od bilo kakvih pritisaka izvana

³⁷ Usp. Isto, 149.

³⁸ Usp. Niko IKIĆ, *Der Begriff »Union« im Entstehungsprozeß der unierten Diözese von Marča (Križevci). Eine eklesiologisch-juridische Untersuchung auf Grund einer geschichtlichen Darle- gung*, St. Ottilien, 1989., 54–55.

³⁹ Od mnogobrojne njemačke literature o primatu i nezabludivosti na Prvom vatikan- skom koncilu ukazujemo na: Roger AUBERT, *Vatikanum I*, Mainz, 1965., Theodor GRANDERATH, *Geschichte des vatikanischen Konzils nach den authentischen Dokumenten*, II, Freiburg im Br., 1903., Klaus SCHATZ, *Vaticanum I (1869–1870)*, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1994.

⁴⁰ Usp. Victor CONZEMIUS, *Das I. Vaticanum im Bannkreis der päpstlichen Autorität*, u: Erika WEINZIERL (ur.), *Die päpstliche Autorität im katholischen Verständnis des 19. und 20. Jahrhunderts*, Salzburg – München, 1970., 53. Autor je svećenik iz Luxembourga koji je predavao na teološkom fakultetu u Luzernu.

te osiguranja one mogućnosti da Crkva živi božanski suverenitet isključivo po direktivi svoje glave Isusa Krista snagom Duha Svetoga.

Na spomenute izazove Crkva je reagirala na svoj način. Papa Pio IX. prikupio je zablude svijeta (panteizam, iluministički racionalizam, naturalizam, materijalizam, liberalizam, komunizam) i osudio ih svojim *Syllabusom* 1864. godine, koji je kao dodatak pridodao enciklici *Quanta cura. Syllabus* (popis) su neki okarakterizirali kao navještaj rata Katoličke crkve modernoj civilizaciji. Kao logičan nastavak *Syllabusa* uslijedio je Koncil. Na Koncilu je 24. travnja donesena konstitucija o katoličkoj vjeri *Dei Filius*, a 18. srpnja 1870. konstitucija o papinskom primatu i nezabludivosti *Pastor aeternus*. U konstituciji *Dei Filius* obrađuje se osporavani odnos vjere i znanosti, objave i razuma, teologije i filozofije s naglaskom na nadnaravnoj i transcendentnoj dimenziji.⁴¹

Za nas važnija konstitucija *Pastor aeternus* je kao tema o prerogativima pape početno bila ugrađena u shemu *De Ecclesia* koja pak iz poznatih razloga nije obrađivana. Konstitucija govori o *primatu* i *nezabludivosti*, koji nisu identični, nego koherentni pojmovi. Primat je širi pojam od nezabludivosti a nezabludivost je najviša dogmatska konkretizacija primata. Sadržajno primat nijansirano ističe da je papa Kristov namjesnik,⁴² vidljiva glava Crkve, njezin vrhovni pastir, apostolski prvak dok je Petrova služba (*munus petrinum*) siguran vidljivi temelj Crkve, koji dalje živi u Petrovim nasljednicima, da se poslužimo riječima iz spomenute konstitucije *Pastor aeternus*. Dogmatska konstitucija ima četiri dijela. U prvom dijelu riječ je o uspostavi primata po Isusu Kristu. U drugom se dijelu ističe da je Isus u Petru ustanovio vječno počelo i vidljiv temelj jedinstva. U trećem se naglašava da je po Božjem pravu rimski prvosvećenik nasljednik blaženoga Petra u prvenstvu, to znači da ima puninu najviše jurisdikcijske vlasti u cijeloj Crkvi koja se odnosi na disciplinu i upravljanje. Rimski biskup je glava cijele Crkve, te otac i učitelj svih kršćana. Time se ističe općecrkveni episkopat rimskog biskupa, a njegova se jurisdikcija definira kao *potestas iurisdictionis propriae episcopalis ordinaria et immediata*. Sažeto rečeno, prema trećem poglavlju papa je najviša zakonodavna, upravna i sudačka vlast

⁴¹ Usp. Victor CONZEMIUS, Das I. Vaticanum im Bannkreis der päpstlichen Autorität, 66. Autor izvodi zaključak da su koncilski oci dostatno uvažili zahtjeve prosvjetiteljstva i indirektno priznali samostojnost znanosti, ali su premalo razlikovali objavu i razumijevanje objave. Usp. *Isto*, 69–70.

⁴² Međunarodna teološka komisija je u jesen 1970. godine preporučila, zbog mogućih krivih interpretacija, izbjegavati pojmove *vicarius Christi* i *caput Ecclesiae* a kao mogući drugi naziv predlagala je *svjedok* koji kvalificirano svjedoči istinu. Vidi izvješće u: *Herder Korrespondenz*, 25 (1971.) 1, 15. Usp. također Hermann Josef POTTMEYER, Der Papst, Zeuge Jesu Christi in der Nachfolge Petri, u: Karl LEHMANN (ur.), *In der Nachfolge Jesu Christi*, Freiburg, 1980., 62.

u Crkvi (*suprema potestas*). Ne smije se smetnuti s uma da Prvi vatikanski koncil veže kvalifikacije *redovne i neposredne* vlasti uz papinski primat, što ne čini Petrova nasljednika nekim sveopćim biskupom ili iznad-biskupom, nego ga čini prvim biskupom među biskupima. Konačno, u četvrtom dijelu Konstitucije naučava se nezabludivost papinske učiteljske službe kad naučava *ex cathedra* u stvarima vjere i morala, zbog čega su takve definicije rimskog prvosvećenika nepromjenljive po sebi a ne po suglasnosti cijele Crkve (*ex sese, non autem ex consensu Ecclesiae*).⁴³

Komentari na dogmu i teološke procjene bili su vrlo različiti i žestoki, posebno kod protestanata. Uglavnom su dominirale interpretacije imperijalističke moći kao da je papa iznad evanđelja, iznad Crkve i sl. Schatz procjenjuje da je dogma o nezabludivosti s jedne strane nedovoljno odmjeren i nesretno formulirano. Iz tog se kuta čini da njemački isusovac preuzima modernističko mišljenje kada je opisuje kao dogmu vjerskoga straha od znanosti i modernizma. S druge strane, on istu dogmu kvalificira kao revolucionarnu kako bi stišala revoluciju, kao modernu kako bi pobijedila moderniste. S jedne strane dogma se čini kao sigurnosni ventil, a s druge kao prepoznata dinamika koja osigurava kontinuitet i jedinstvo, te otvaranje Crkve za ono univerzalno nasuprot onom partikularnom.⁴⁴ Korisno je zajedno s Hermannom Josefom Pottmeyerom istaknuti da je tom dogmom smisao nezabludivosti pape sjedinjen s nezabludivošću Crkve a sam papa da je dogmom subjektivno, objektivno i formalno ograničen. Kao subjekt u dogmatskom smislu papa može samo nastupiti kao najviši pastir i učitelj vjere. S obzirom na objekt, papa ne može uvesti neku novu vjersku istinu a da nije utemeljena u Pismu i vjeri Crkve, dok formalna ograničenost dotiče situaciju samo onda kad se to odnosi na sve vjernike u obvezujućem smislu. Samo tada je papinski nauk nezabludiv.⁴⁵ Imperijalističke procjene primata su, dakle, neutemeljene.

Ipak, na dogmatskom planu jedan od propusta Prvoga vatikanskog koncila leži upravo u tome da je samo isticao prava rimskog prvosvećenika, a nije dovoljno definirao prava biskupâ te ih nije stavio u pravu relaciju prema papi. Upravo to je prepoznao Drugi vatikanski koncil i te je relacije detaljnije raz-

⁴³ Usp. PRVI Vatikanski sabor, *Pastor aeternus. Dogmatska konstitucija* (18. VII. 1870.), u: DH, br. 3050–3075.

⁴⁴ Usp. Klaus SCHATZ, *Wie kam es 1870 zur Definition der Unfehlbarkeit?*, u: Karl LEHMANN (ur.), *Das Petrusamt. Geschichtliche Stationen seines Verständnisses und gegenwärtige Positionen*, München – Zürich, 1982., 85–87.

⁴⁵ Usp. Hermann Josef POTTMEYER, *Das Unfehlbarkeitsdogma im Streit der Interpretationen*, u: Karl LEHMANN (ur.), *Das Petrusamt. Geschichtliche Stationen seines Verständnisses und gegenwärtige Positionen*, 93–95.

radio a da nije zaniijekao dogmu Prvoga vatikanskog koncila. Novi pogledi *communio ekleziologije* omogućili su promjenu percepcije autoriteta na Drugom vatikanskom koncilu a da se pritom nije umanjilo ni primat ni episkopat. Iako se njihov međusobni odnos ne precizira detaljno, ipak je novim naglaskom *kolegijaliteta biskupa* istaknuta njihova veća sinergija u službi autoriteta Crkve koji djeluje na dva načina: kroz papu kao glavu episkopata i kroz episkopat s papom kao glavom. Poveznica dvaju subjekata, tj. primata i kolegijaliteta u Crkvi omogućuje daljnja istraživanja i razjašnjenja.⁴⁶

Umjesto zaključka

Svijest univerzalnog primata u drugom tisućljeću je dalje sustavno razvijana, biblijski utemeljivana, dogmatski opravdavana, raznovrsno tumačena i praktično sprovedena jednako prema carskim i crkvenim tronovima, pravoslavnicima i protestantima, te pretkalcedonskim Crkvama i dr. Ipak su tu papinsku moć u najvećoj mjeri osjetili zapadni patrijarhatski i crkvene pokrajine kroz primjenu prava imenovanja biskupa, kroz reduciranje njihovih povijesnih prava na privilegije i sl. U prvih tristo godina drugog tisućljeća svijest primata je dosegla vrhunac u pravnom tumačenju prema kojemu je samo Bog iznad pape a on je iznad careva i koncila, on sudi svima i oslobođen je od svih zakona (*princeps legibus solutus est*) zbog čega ne može biti ni od koga suđen (*prima sedes a nemine iudicatur*).

Povijesna razdoblja, kao što su npr. avignonsko sužanjstvo, vrijeme protupapa, izazovi koncilijarizma i galikanizma, prosvjetiteljstva i liberalizma premještali su svijest primata s onog vanjskog na primarno duhovno područje vjere i morala, ali sada u dogmatski nezabludivoj formi.

⁴⁶ Više vidi u: Niko IKIĆ, Odnos autoriteta primata i episkopata. Teološki pogled u svjetlu Drugoga vatikanskog koncila i doprinosa nekih teologa, u: *Bogoslovska smotra*, 83 (2013.) 2, 263–286; Niko IKIĆ, Ravenski dokument i Pastor aeternus. Dva dokumenta – dva svijeta – jedan izazov, u: *Vrhbosnensia*, 17 (2013.) 1, 139–156.

Summary

THE DEVELOPMENT OF THE AWARENESS OF THE PAPAL PRIMACY II A HISTORICAL-THEOLOGICAL VIEW OF THE SECOND MILLENNIA

Niko IKIĆ

Catholic Theological Faculty in Sarajevo
Josipa Stadlera 5, BIH – 71 000 Sarajevo
niko.ikic@bih.net.ba

The awareness of the papal primacy has been quite high at the end of the first millennia, although it reached its peak in the first half of the second millennia and it has been dogmatically promulgated towards the end of the second millennia. In its development through certain awareness of precedence and passive spiritual priority, according to the universal ecclesiology, the primacy has assumed an active juridical and universal significance for the universal Church. The awareness of the primacy has grown from the vision of vicarius Petri to the position of vicarius Christi with an added interpretation of direct and unlimited authority that has to be accepted by anyone who wants to reach salvation. Such an understanding of the papal primacy has quickly come into conflict with the imperial authority of the day. Formally, two authorities have been recognised in the image of two swords with an added interpretation that they both reside in the Church, i.e. the spiritual one (sacerdotium) for the Church, and the temporal one (imperium) from the Church. An equally important image was the one representing two lights on the same sky, the Sun and the Moon. In that sense, as the Moon gets its light from the Sun, similarly the royal authority gets its brilliance from the papal prestige. In other words, it has been widely held that the temporal authority has to be subjected to the spiritual one, since spiritual surpasses temporal.

Such an awareness of the primacy had its difficulties in the second millennia. The Avignon captivity, the era of anti-popes, the movement of conciliarism and gallicanism and other events have clouded the splendour of the papal primacy. Nevertheless, suprema potestas has gained a certain conciliar confirmation at the Council of Florence and the Council of Trent, although its full recognition will have to wait until the First Vatican Council, while its theological revival and re-evaluation happened at the Second Vatican Council.

Keywords: papacy, primacy, infallibility, conciliarism, gallicanism.